

DESTPÊKEK JI BO ŞÊWAZÊ DI LÊKOLÎNÊN EDEBÎ YÊN KURDÎ DE

Şerif GÜZEL & Hemin Omar AHMAD

Kürt Edebiyatı Çalışmalarında Üsluba Giriş Denemesi An Introduction to Style in Kurdish Literary Studies

Şerif GÜZEL

ORCID: 0000-0003-3837-3155 | serifguzel@bingol.edu.tr
Lecturer, Faculty of Arts and Sciences, Oriental Languages
and Literature, Bingöl University, Türkiye.

Hemin Omar AHMAD | ORCID: 0000-0003-1985-9512 |
heminaahmad40@gmail.com

Associate Professor, Institute of Living Languages, Depart-
ment of Kurdish Language and Literature, Bingöl University,
Türkiye.

Citation/Jêgir/Atîf:

Güzel, Ş. & Ahmad, H. O. (2024). Destpêkek ji bo şêwazê
di lêkolînên edebî yên kurdî de. Kurdiyat (9), 5-24. DOI:
10.55118/kurdiyat.1461410

Article Types/Cureyê Gotarê/Makale Türü:

Research Article/Gotara Vekolînê/Araştırma Makalesi

Received/Dema Hatînê/Geliş Tarihi: 29.03.2024

Accepted/Dema Pejirandinê/Kabul Tarihi: 13.06.2024

Publication Date/Dema Weşandinê/Yayın Tarihi:
30.06.2024

Peer-Review/Hekemî/Hakemlik:

Double anonymized-Two External/Cot Nenas-Du ji derve/
Çift Taraflı Kör Hakemlik-İki hakem

Reviewing and Plagiarism/Nirxandin û İntihal:

This article has been scanned by iThenticate plagiarism
website./ Ev gotar di malpera İntihalê ya iThenticate ra hati-
ye derbaskirin. / Bu makale iThenticate adlı İntihal sitesinde
taranmıştır.

Ethical Statement/Beyana Etîk/Etik Beyanı:

It is declared that scientific and ethical principles have been
followed while carrying out and writing this study and that
all the sources used have been properly cited./ Hatîye be-
yankirin ku di pêkanîn û nivîsina vê xebatê de hemû rêzîkên
zanîstî û etîk hatine şopandin û hemû çavkanî bi awayekî
têkûz hatine referanskirin./ Bu çalışma yapılırken ve yazılır-
ken bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve kullanılan tüm kay-
naklara uygun şekilde atıfta bulunulduğu beyan edilir.

Conflicts of Interest/Nakokiyên Berjewendiyên/Çıkar Çatışması:

There is no conflict of interest between the author and any
parties in the article./ Di gotarê de li navbera nivîskar û ti
alîyên din nakokîya berjewendiyê tune ye./ Yazar ile maka-
lede yer alan taraflar arasında herhangi bir çıkar çatışması
bulunmamaktadır.

Grant Support/Alîkariya Darayî/Maddî Destek:

The authors acknowledge that they received no external
funding in support of this research./ Nivîskar beyan dike
ku wan wî ji bo vê vekolînê ti fonên derveyî wernegirtine./
Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış
fon almadıklarını kabul etmektedirler.

Copyright & License/Mafê Telifê & Destûr/Telif Hakkı & Lisanslama:

Authors publishing in the journal retain the copyright to their
work licensed under the CC BY-NC 4.0./ Nivîskar li jer lîsan-
sa CC BY-NC 4.0 mafê xwe yê li ser xebata xwe diparêzin./
Dergide yayın yapan yazarlar, CC BY-NC 4.0 kapsamında
lisanslanan çalışmalarının telif haklarını saklı tutarlar.

* Ev xebat bingeha xwe ji teza doktorayê ya bi navê Şêwaza Helbesta Berken Berehî werdigire.

Kurte

Di vê gotarê de pênase û giringiya şêwazê û lêkolînên girêdayî wê di wêjeya kurdî de hatine lêkolîn kirin. Şêwaz ji hêmanên wekî awayê bikaranîna ziman, şeweya vegotinê û vegotina hestan a nivîskar pêk tê. Di vê çarçoveyê de şêwaz pêk tê ji wan alav û teknîkan ku nivîskar ji bo afirandina nivîsa xwe bi kar tîne, wekî bijartina peyvan, bikaranîna rêzimanê, ristesazî û deng. Bi saya van alav û teknîkan nivîskar an jî vegêr vegêraneke şexsî û taybet dide berhem û vegotina xwe. Ev gotar hewl dide ku pênaseyên cuda yên şêwazê ragihîne û bide zanîn ka di wêjeya kurdî de li ser şêwazê çi lêkolîn hatine kirin. Bi vî awayî gotar dixwaze balê bikişîne ser cih, wate û bandora şêwazê di edebiyata kurdî de. Rewşa edebiyata kurdiya kurmancî û giringiya lêkolînên li ser wê ji hêla şêwazê ve çarçoveya vê xebatê diyar dike. Digel wê ev gotar bi kurtî behsa dîroka şêwazê jî dike. Helbet di çarçoveya teng de em dê li ser xebatên akademîk û zanistî yên li bakur rawestînin. Di encama vê xebatê de jî dê îşaret pê bike ku şêwaz yek ji hêmanên bingehîn ên wêjeyê ye û vegêrana taybet a nivîskar nîşan dide. Her wiha gotar ji bo lêkolînên siberojê pêşniyazan xwe jî pêşkêş dike.

Peyvên Sereke: Ziman, Edebiyata Kurdî/Kurmancî, Helbest, Şêwaz, Dîroka şêwazê.

Özet

Bu makalede, edebiyatta üslubun tanımı, önemi ve Kürt edebiyatındaki ilgili çalışmalar incelenmektedir. Üslup, bir yazarın dili kullanma biçimi, anlatım biçimi ve duygu aktarımı gibi öğelerden oluşur. Bu bağlamda üslup bir yazarın metnini oluşturmak için kullandığı kelime seçimi, dilbilgisi kullanımı, cümle bilgisi ve ses gibi unsurlardan oluşan araçların ve tekniklerin tümüdür. Yazar ya da anlatıcı bu araç ve teknikler sayesinde eserine ve anlatısına has bir üslup oluşturur. Makalede, üslubun farklı tanımları sunulmakta ve Kürtçe'deki ilgili literatür incelenmektedir. Bu şekilde makale, üslubun Kürt edebiyatındaki yeri, anlamı ve etkisine dikkat çekmek istemektedir. Kürtçe/Kurmancî edebiyatının üslup açısından durumu ve üzerinde yapılan araştırmaların önemi bu çalışmanın kapsamını belirlemektedir. Ayrıca bu makalede üslubun tarihçesi kısaca ele alınmaktadır. Bu anlamda çalışma sadece Kuzey'deki akademik ve bilimsel faaliyetlere yönelmektedir. Bu çalışma sonucunda üslubun edebiyatın temel unsurlarından biri olduğu ve yazarın özgün anlatımını yansıttığına dikkat çekilecektir. Makalede ayrıca gelecekte yapılacak araştırmalara yönelik öneriler de sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dil, Kürtçe/Kurmanca edebiyat, Şiir, Üslup, Üslup tarihi.

Abstract

This article explores the definition and significance of style within Kurdish literature, exploring its components such as linguistic usage, expressive manner, and emotional expression. Style encompasses various tools and techniques writers employ to craft their texts, including word selection, grammatical structure, stylistic devices, and tone. Through these tools and techniques, the writer or narrator crafts a unique style for their work and narration. The article presents various definitions of style and examines related literature in Kurdish studies. In this way, the article wants to draw attention to the place, meaning, and effect of style in Kurdish literature. The stylistic situation of Kurmanji Kurdish literature and the importance of its research determines the scope of this study. Additionally, the history of the style is briefly discussed in this article. Of course, we will focus on academic and scientific activities in the North. In summary, it seeks to establish that style is one of the essential elements of literature and illustrates the author's distinctive narrative. The article also provides suggestions for future research.

Keywords: Language, Kurdish/Kurmanji literature, Poetry, Style, History of style.

Destpêk

Şêwaz ji dewrên berê de bala xatîb û şairan kişandiye. Di awayê vegotinê, usûla îfadekirinê, rêbaza çîrokbêjîyê, kartêkeriya li ser muxatab, estetîka gotinê, hêza zimên û danûstandinên ragihandinê de bala mirovan çûye ser şêwazê. Ji ber vê yekê ji mêj de gelek tişt li ser şêwazê hatine gotin. Heta îro jî ku wek şaxeke zanistî bişkiwî, şêwaz hem çarçoveya xwe berfirehtir kir hem di gelek qadên cuda cuda de xwe nişan da.

Di edebiyatê de jî gelek teorî û nêrîn peyda bûn di vî warî de. Ev teorî û ekol bûn sebeb ku edebiyat pêş bikeve. Lewra guherînên civakî, felsefî û çandî nêrînên xwîneran jî diguherîne. Helwest û hestên xwîneran di edebiyatê de serdem bi serdem cuda dibin. Tam û çêja edebî û estetîk û xema ji edebiyatê di şêwazê de jî bi awayekî reng vedidin.

Edebiyata kurdî li bakur ji ber rewşên sîyasî û nebûna navendeke xurt ya edebî serdemek di bîdengiyê de mabû. Her çend bi rêya wergeran û hewlên ferdî di van 40 salên dawî de li ber xwe dabe û îro jî xwe gihandibe astekê jî mixabin di teorî û rexneya edebî de bi nîsbeta hewlêdanên nivîsariyê ewqas pêş neketiye. Ji ber vê yekê gelek pêwistî bi xebatên bi vî rengî hene.

Şêwaz hem bi zimannasiyê hem jî bi edebiyatê re têkiliya xwe heye. Di vê xebatê de li ser pênaseya şêwazê hatiye rawestandî. Çemka peyvê ji aliyê ferheng û qada zanistî ve hatiye behskirin. Gotar hewl dide ku guherîn û berfirehbûna wateya şêwazê ji destpêkê heta îro bi kurtî raxe ber çavan. Di edebiyata kurdî/kurmancî ya Bakur de bi çend xebatên akademîk rewşa lêkolînê vê qadê dide nasandî. Hat dîtin ku babeta şêwazê di edebiyata kurdî/kurmancî de zêde nehatiye nîqaşkirin û lêkolandin. Ji ber vê yekê me xwest em balê bikişînin ser vê mijarê û ev xebat ji bo lêkolînê şêwazê wekî pêngaveke biçûk bê dîtin.

Di vê xebatê de şêwaz ku paşê wek stîlistîkê dê bibe şaxeke serbixwe bi têkiliyên xwe yê dîrokî ve hatiye ravekirin. Xebata me li ser van pirs û meraqan hûr dibe: *Ji dema Arîsto heta qernê navîn û dema me li ser geşedan û pêşketinê di vî warî de çi hene? Serdema navîn li Ewropayê şêwaz çawa dihate şîrovekirin? Têkiliya şêwazê bi edebiyatê re li Amerîkayê çawa hatiye îzahkirin û di edebiyata kurdî de rewşa îroyîn bi çi awayî ye?* Ji bo vê jî hin xebatên di vî warî de yê di van salên dawî de hatine kirin wekî nimûne hatine hilbijartin. Ev nimûne ji xebatên akademîk pêk tên. Esasen gelek gotar û parçênivîs hene ku dikare bê behskirin. Lê hem jî bo ku gotar zêde dirêj nebe hem jî me xwest xebatên xisûsî yê li ser şêwazê bikeve nav gotarê, me ji bilî lêkolînê akademîk, gotarên din niha li aliyekî hiştin.

1. Xebatên li ser Şêwazê di Edebiyata Kurdî de

Lêkolînê li ser şêwazê di esasê xwe de heta dîrokeke qedîm diçe. Ji dewra Arîsto û Platon bi navê retorîk û di destpêka serdema îslamê û vir de bi navê belaxat, beyan û bedî gelek xebat hene ku bi biwara şêwazê ve têkildar in. Şêwaz wekî şaxeke zanistî bi navê şêwaznasiyê (stylistics) di sedsala XXî de pêş dikeve. Li dor edebiyata modern teorî û ekolên nû reng vedidin. Heçî edebiyata kurdî kurmancî ye li bakur bi vebûna enstîtu û beşên kurdî babetên şêwazê bi awayekî akedemîk di nav lêkolînê zanistî de cih digirin. Hin tez rasterast li ser şêwazê hatine nivîsandin hin lêkolêr jî di nav xebatê xwe de beşek terxan kirine ji bo şêwazê. Belê ji van xebatan yek jî

şêwaz an şêwaznasîyê bi temamî venekolaye. Derbarê helbestkar û nivîskarên de li dor babetên wan, xwe spartine teoriyek an beşeke ji şêwaz û şêwaznasîyê. Helbet li Başûr û Rojhilatê gelek xebat dikare bê behskirin di vî warî de lê ji ber ku mijara me bes kurmancî ye û li ser edebiyata li Bakur e û hem tesbîtîkirina van xebatan hemû bi hev re dê ji hedê vê gotarê bibihurin em ê tenê bi lêkolînên li Bakur behsê li vir girê bidin. Hin lêkolînên li ser şêwazê û peywendî bi wê li Bakur ev in;

Li Zanîngeha Mardîn Artûklûyê bi navê *Îmaj di Helbesta Kurdî ya Nû ya Bakur de* ji terefê Roger Acûn ve di sala 2016an de tezeke masterê hat amadekirin. Ev tez ji sê beşan pêk tê. Ji nimûneyên helbestên Arjen Arî Berken Bereh, Fatma Savcî û Gulîzerê têgeha îmajê û bikaranîna wê vedikole. Di berhemên van helbestvanan de îmajên takekesî, îmajên civakî û siyasî ji aliyê maneyê ve analîz dike. Di çêkirina van îmajan de rola hunerên ciwankariyê destnîşan dike.

Di sala 2016an de li Zanîngeha Van Yuzuncuyilê ji aliyê Hemin Karîm M. Salih ve bi navê *Runbêjî di Helbestên Ehmed Muxtar Caf de* li ser rewanbêjîyê tezeke masterê tê amadekirin. Tez ji sê beşan pêk tê. Di destpêkê de derbarê rewanbêjîyê û jiyana Ehmed Muxtar Caf de agaghiyan dide. Beşa yekem babeta şibandîne ye; beşa duyem behsa mecazê vedike û beşa sêyem jî mijara kîneyê ye.

Li heman zanîngehê di sala 2017an de ji aliyê Hareem Hajî Sulaiman bi navê *Hozanetî di Hozanên Sebrî Botanî da* tezeke masterê hatiye amadekirin ku behsa poetîkaya Sebrî Botanî dike. Ev tez ji sê beşan pêk tê beşa duyem û sêyem pênase û binbeşên poetîkayê rave dike û ji helbestên Botanî digel mînakên îzahatan tîne. Rave dike ka Botanî di şî'rên xwe de zimanekî çawa bi kar tîne.

Dîsa li heman zanîngehê di sala 2019an de bi navê *Di Xezelên Wefayî yên Kurdî de Rengvedana Taybetmendiyên Sebka Iraqî* ji aliyê Ameer Nasih Ahmed ve li ser berhemeke klasîk tezeke masterê hatiya nivîsandin. Ev xebat berhemeke klasîk ji xwe re kiriye armanc ku bi rêbazeke ji serdema klasîk a bi navê Sebka Iraqî lê hûr dibe. Tez sê beş e: beşa yekem behsa derketina Sebka Iraqî û taybetmendiyên wê dike. Beşa duyem behsa jiyan û berhemên Wefayî dike. Beşa sêyem jî dixwaze tesbît bike bê ka Sebka Iraqî di helbestên Wefayî de çawa reng vedaye ku sebka Iraqî yek ji êkolên şêwazê ne ku di dewra klasîk de li Îran û Xorasanê belav bûbû.

Di sala 2020î de ji Mem Artemêt ve bi navê *Îmaj di Şî'ra Fêrikê Ûsiv da* li Zanîngeha Bîngolê tezeke masterê hat madekirin. Îmaj ku beşek ji şêwazê ye poetîkaya helbestkarî radixe ber çavan. Di vê tezê de beşa yekem ji bo helbestkarên kurd yê Qafqasyayê hatiye terxankirin. Beşa duyem behsê tîne ser çarçoveya teorîk. Beşa sêyem nimûneyên cureyên îmajê tesbît dike ji helbesta Ferîkê Ûsiv.

Ömer Orhan di sala 2020î de li Zanîngeha Yuzuncuyilê bi navê *Temayên Bingehîn ên Poetîkaya Şikoyê Hesen* tezeke masterê amade kir. Poetîka ji bo fahmkirina fezaya raman û hestên şair û awayê vegêrana wan têkilî bi şêwazê re heye. Di vê beşê de lêkolên di sê beşan de babeta xwe dabeş kiriye. Beşa yekem behsa kurdên Qafqasyayê û kurdolojiyê wê dike. Di beşa duyem de jiyan û helbestkariya Şikoyê Hesen rave dike. Di beşa sêyem de jî temayên helbestkar bi nimûneyan îzah dike.

Dîsa li Zanîngeha Van Yuzuncuyilê wek teza masterê di sala 2021î de bi navê *Şêwaz di Helbestên Abdulla Peşêw de* ji aliyê Arsalan Abdullah Hamad Ako ve hatiye amadekirin. Di vê lêkolînê de şêwaza şaire modern Abdulla Peşêw di warê şêwaza ziman, mosîqa, kêş, teknîk û taybetiyên xweser yê helbestkariya wî hatiye lêkolandin. Ev lêkolîn ji sê beşan pêk tê. Di beşa yekem de jiyana û berhemên helbestkarî hatiye nivîsandin; di beşa duyem de têgeh û binbeşên şêwazê wek teorî hatiye behskirin; beşa sêyem jî şêwaza helbestkarî dinirxîne û analiz dike.

Li heman zanîngehê di sala 2023an de bi navê *Şêwazên Derbirîna Hizrê -Mînak: Devera Duhokê* ji aliyê Rozhhelat Sulaiman Omer Gawdan ve tezeke masterê hatiye amadekirin ku lêkolîneke sehayî ye li ser awayê vegotinên zimanî yê li qezayên Duhokê. Rêbaza şêwaza wesfî (şîkarî) hatiye sepandin di vê xebatê de. Xebat ji du beşan pêk tê: Beşa yekem teorî ye ya duyem tevbîqa teoriyê ye.

Ji bilî van hin gotar hene ku şêwaz an jî beşek ji wê kirine mijara xwe wekî;

Vegotina Hêmayî û Metaforîk di Mamikên Kurdi de; Kenan Subaşî di sala 2016an de di kovara Nûbihar Akademiyê de balê dikişîne ser vegotina mamikan. Hêmayên mamikan ji aliyê çawanî û çendaniyê ve di du beşan de dabeş dike.

Heyranok ji Hêla Ziman, Şêwaz û Naverokê ve: Nimûneya Herêma Wanê ku ji aliyê Mehmet Yildirimçakar ve hatiye nivîsandin û di sala 2017an de ji Nûbihar Akademiyê di hejmara 7an de hatiye weşandin. Ev gotar derbarê şêwaza heyranokan de sernavek vekirî ye.

Dengê Ahengê di Helbestên Melayê Cizîrî de gotareke din e ku ji aliyê Abdurrahman Adak ve di sala 2017an de di kovara Mukaddîmeyê de hatiye weşandin. Tê de beşek ji qada şêwazê aheng (binbeş îade, eks, tekrîr, alîterasyon û hw) bi nimûneyên ji helbestên Cizîrî hatiye ravekirin.

Taybetiyên Sebka Iraqî di Helbestên Îbn Adem (Wacim) da wekî xebateke hevpar ji terefê, Hemin Omar Ahmad û Nurettin Ertekin ve di sala 2020an de di kovara Bingöl Üniversitesi Yaşayan Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi de hatiye weşandin ku tê de yek ji ekolên rojhilatê yê şêwazê Sebka Iraqî bi nimûneyên helbesta Wacim hatiye îzahkirin.

Estetîk û Cureyên Wê di Şiûrên Melayê Cizîrî de ku ji aliyê Nevzat Eminoğlu ve hatiye nivîsandin di sala 2022an de di kovara Nûbihar Akademiyê de behsê ser estetîka helbesta Cizîrî. Ji hela estetîkê ve şêwaza vegêrana Cizîrî bi van hêmanan tê ravekirin: îhtîşam, hessasiyet, xwebawerî, ciwanî, baldarî û hw.

2. Şêwaz

Şêwaz peyveke pirhêl e. Di gelek qadên jiyana de bi kar tê bo wate û armancên cuda cuda; çawa ku di maneya terz, tewr, liv, tevger û sincê kesekî de tê gotin, ji bo libas û hunera yekî/ê jî tê gotin. Her wiha di mîmarî û avahiyê de ji bo stîl, teşe, awa û formê avahiyekê jî li kar e. Şêwaz di warê edebî û zimannasiyê de jî ketiye lîteraturê. Li Bakur şêwaz wek peyv ji soranî derbasî kurmancî bûye û di van salên dawî de belav bûye û ji berhem û weşangeriyê em têdighên ku êdî roj bi roj şûna uslûbê digire. Gelek wate û şîrove ji bo şêwazê hatine kirin. Ne pêkan e ku em li vir yek bi yek behsê jê bikin. Em ê li vir bi awayekî kurt serpêhatiya vê peyvê ji mêj ta serdema modern pêşkêş bikin bê ka ji guherînên çawa bihuriye ta ku niha bûye wek şaxeke ji şaxên zanistekê serbixwe.

2.1. Şêwaz ji Aliyê Ferhengî ve

Di kurdî de heta nivê sedeya bîstem her bêjeya *uslûba* erebî li kar bûye, lê belê piştî helwestên xwerûkirina zimanê kurdî bi taybetî li başûrê Kurdistanê bêjeya *şêwazê* cihê bêjeya erebî girtiye. Ta vî wextî bêjeya *şêwazê* bi wateya *stylea* rojavayê di tu ferhengên kurdî de cihê xwe negirtibû. Di ferhenga *Henbaney Borîne* ya Mam Hejar de *şêwaz* bi wateya, *şêwe*, *şikl û terh*, *rahatîn*, *heyet û qiyafe de* hatiye (1369). Di *Ferhenga Kurdistan* a Gîwî Mukriyanî de bi wateya *şêwe*, *destûr*, *tore*, *rêçûn* hatiye (Mukriyanî, 1999). Di ferhenga *Îngilîzî-Kurdî* a Selah Se'dulla de li hember *bêjeya styleê* wateya *rêbaz*, *awa*, *şêwe* û *şêwaz* hatiye nivîsandiye (1998). Her wiha ji bo *stylisticsê* wateya *tur rêbazanî* daye ku tê wateya yek ji rêbazên zanista vekolîna edebiyatê.

Belê *şêwe* û *şêwaz* di nav gel de ne li kar e. Husein Muhammed di ferhenga xwe de dibêje ku *şêwe* ji farisî ye wek *şive* (devok) derbasî tirkî jî bûye. Ji ber ku di nav gel de peyda nabe, nabe ku em bibêjin peyveke îranî ye û di soranî de jî peyveke nû ye (<https://zimannas.com/ferheng/%C5%9F/%C5%9F%C3%AAwe>).

Di berhemên klasîk de peyva *uslûbê* li kar e ku ji erebî derbasî kurmanciyê bûye. Di van salên dawî de peyva *stîlê* belav bûye ku ew jî ji latînî tê û eslê wê *stylus* e û wek *stîlistîk* li cihanê bûye navê zanista *şêwazê*. Di îngilîzî de *stil* û *style* di fransîzî de jî wek *style* di maneya *uslûbê* de li kar e. Di destpêkê de navê amûrekê bû ku serê wê tûj bû û rûxên hişk pê dixeritandin û diterişandin ji bo xêzkirinê. Paşê di fransîzî de bi peyva *stylo* ku di wateya pênûsa hibrî de bû, hat bikaranîn (Divlekçi. 2007: 117-133).

2.2. Şêwaz wekî Têgeh

Wek têgeheke zanistî Tahir-ul Mevlevî di ferhenga xwe de ji bo *şêwazê* wiha gotiye: “*Us-lûb terza beyanê*” ye. Her kesek xwedî awayê vegotîneke şexsî ye bo ku fikr û hest û xeyalên xwe, yanî hizirîn û dilzîzî û sêwirînên xwe vebêje. Ji vê *şêweyê* re *uslûb* tê gotin. Carinan *eda* jî dibêjinê (1994: 177).

Îdrîs Ebdulla (2010: 12) di berhema xwe de dibêje ku dema kesekî diyar bo karekî diyar dest bi şûlekî dike, heke encamekî baş peyda bike, dibêjin “wî *şêwazekî* baş heye, yan bi *şêwaz* e, bi *uslûb* e” an na ku kar bi nebaşî encam bû, dibêjin “*şêwaza* wî nîne, bê *uslûb* e”. Ebdulla, wateya bikaranîna *şêwazê* di nav gel de bi maneya marîfet, zanîn û serkeftin an sernekeftina di karekî de *şirove* dike.

Şêwaz yan *uslûb*, reng û teher û awayê tevger an gotinê ye. Di klasîkan de wek *uslûb* tê bikaranîn. Di nav referansên gelêrî yên kurdî de peyvên wek *kar*, *tevger*, *hereket* ji bo *şêwaza* kesekî tê bikaranîn.

Di ferhengên kurdî de ji bo peyva *şêwazê* ev pênase hene:

Di Ferhengî Zanistgay Kurdistan (1397: 2017) da wateya *şêwazê* wiha ye:

“1. Bîçim û şikl

2. Hevot; çonyetî, rahatîn

3. Rêkilaş; anew; şêweyekî taybet le berêwebirdinî karêk yan pêkhênanî şitêk da

4. Rêbaz; şêweyekî diyarîkiraw û taybet bo dariştin, hondinewe w pêkhênanî berhemêkî hunerî.”

Di ferhenga tirkî de ji bo wateya şêwazê ya ferhengî wiha tê gotin: “Vegotin, awayê bûyîn, gotin û çêkirinê, terz.” (TDK, 2011:2161).

Beşîr Botanî (1995: 45-46) di kovara Helwestê de peyva *mor* di şûna stîlê de bi kar anîye. Peyva morê li vir bi kesayet re têkildar e. Lewra şêwaz kesayeta nivîskar û şairan nîşan dide.

Şêwaza her şairekî şêwaza jiyana wî ye, binyada çand û felsefeya wî ye, nêrîna wî ya di barê jiyandê de û rewşa derûniya wî ye ku diherike ser zimên (Karabulut, 2019: 42). Ji ber vê yekê gotina Buffon *Le style est l'homme meme* (Şêwaz însan bixwe ye) di mijara uslûbê de gelek caran wek referans tê bikaranîn. Lewra şêwaz wek pencemorê di tevger, axaftin, miamele tiştên wek wê de her şexsekî ji yên din cuda dike. Şêwaz kesayeta edebî ya her nivîskar û helbestvanekî/ê ye, wî ji yekî din vediqetîne. Têkiliyeke xurt heye di navbera kesayet û şêwazê de.

2.3. Şêwaz di Navbera Ziman û Edebiyatê de

Şêwaz (uslûb) du alî ye; yek jê zimannasî û ya din jî edebiyat e. Kesên ku ji hêla zimannasiyê ve li şêwazê nihêrîne têgehê jî di vê çarçoveyê de nixandine. Wekî Spitzer ku dibêje şêwaz fenomeneke zimannasiyê ye û ew zanist e ku derfetên bikaranînê vedikole ji bo wan kesên ku wî zimanî bi kar tînin (1964: 151).

Gelek hokarên karîger hene li ser ciyawazbûna şêwazê. Ji van hokaran du, yên sereke ne. Yek, kesayeta nivîskar e ku ji taybetmendiyên derûnî, hest û soz û cesteya wî pêk tê. Ya din babeta nivîsê ye ku bestî ye bi cureyên edebî (janr) û derbarê van hêmanan ve wekî mirov, siruşt, dîn, bawerî û hwd. Hin hokar hene ku çawabûna form û wergirtina nasnameya kesayetî ya nivîskar diyar dikin. Ev jî wek jîngeh (civakî û siruştî), bawerî, nijad, regez û rewşenbîrî ye. Ji bilî vê dabeşkirinê, bi nêrîna hin kesan, hokarên karîger yên li ser şêwazê li gor şexs (sinc, kirdar, hest, şewq, bawer, tendurustî, nexweşî, ...) , civak (aborî, çînî, çandî, dînî, ramiyarî, cografî, niştîmanî, pîşey, perwerde û fêrkari, ...) û ziman (ziman û yasayên edebî) jî tê dabeşkirin (Xusrew Ferşîdwerd, *Derbarey Edebiyat we Neqdî Edebî*, 1378: 220; ‘Elî Bû Melham, *Fi’l-Uslûb’ul-Edebî*, 1968: 22-26).

Wekî ku li jor hat diyarkirin, şêwaz di şûna stîla rojavayê de tê bikaranîn. Helbet stîla ku di edebiyatê de li kar e û wateya wê ya îro û ya demên berê ferq ji hev hene. Divlekçi (2007: 119) vê proseya dîrokî ya li ser wate û têgeha stîlê ji dewrên qedîm heta ber bi serdema modern ve digel mînakên bikaranîna stîlê qonax bi qonax wek gotarekê weşandiye. Destpêka peydabûna stîlê di wateya şêwazê de xwe dispêre tekstên sedsala XIVem. Peyva stîlê di dewrên qedîm de ji bo wê navgînê tê bikaranîn ku ji metal, hestî an tişteke wek wan tê çêkirin ku aliyekî wê tûj e ji bo nivîsandinê û aliyê din jî pahn e ji bo serrastkirin û jêbirina nivîsê, da ku li ser tabletên ji şimayê çêkirî pê binivîsin. Wales (2014: 397) jî behsa guherînên wateyî dike û 10 wateyên stîlê rêz dike di berhema xwe de. Vê yekê jî bi têgeha guherînên metonîmîk rave dike. Ew, *styleê* pêşî ji hêla etîmolojîk ve şîrove dike bê ka çawa ji maneya pênûsê ber bi şêweya nivîsînê çûye û serdem bi

serdem û qonax bi qonax wateyên nû çawa lê peyda bûne. Vê demajoya ku Wales bi berfirehî rave dike em dikarin bi kurtî wiha bidin ser hev.

Bi awayekî sade, çawa ku şêweyên ji hev cuda diteyisin di xêzkirina wêneyan an jî listina *squashê* de wekî wê, şêwaz jî ew awa vegotin e ku di nivîs û axaftinê de jihev cudabûna wê tê fahmkirin. Ev, wateyeke giştî ye ku di destpêkê de ji bo şêwazê nixandînan wiha dihatin kirin: Şêwaza baş û şêwaza nebaş, şêwaza hîcwî û hwd. Li gor Arîsto û yên wekî wî difikirin ev şêwaz, şêwazeke nixandêr e. Pûtepêdanên aşkere hene di xala jor de, ew jî ev e ku di rewşên cuda de şêweyên cuda xwe nîşan didin. Çawa ku du kes *squashê* bilîzin an jî goterekê binivîsin şêwazên wan, dê wek hev nebin. Ji heman çalakiyê ciyawaziyên stîlistîk dikare peyda bibe. Ji ber vê yekê çî edebî çî ne-edebî şêwaz wek guhertoyekê dixuyê di bikaranîna zimên de. Belê di qadên ne-edebî de wekî spor, reklam û zimanê hiqûqê de taybetiyên zimanî yên hevpar tên dîtin ku ew jî xwe-diyê şêwazekê ne. Guherîna şêwazê ne ku tenê ji rewşekê bo rewşeke din diguhere, her wiha ew li gor asta fermiyet û derdorê jî diguhere û ev yek wek guhertina şêwazê tê binavkirin. Axêver jî şêwazê bi kar tînin li gor rewşa mixatabên xwe. Dibe ku şêwaz di zimanê edebî de an jî di navbera janr, serdem û tekstan de ji hev cuda be, wekî şêwaza rojnameyan di navbera sedsalan û ya îro de. Heke wiha be wê demê peyva şêwazê beramberî paşxaneyê berfireh an qadên kartêker an jî çarçoveyekê tê. Şêwaza rojname û kovaran her yek bi xwe jî heye, çawa ku şêwaza serdemekê heye. Şêwaz taybetiyên zimên in. Ev ziman li gor herem, diyalekt, çîn, îdeolojî, qadên zanistî diguhere (Wales, 2014: 397-399). Wekî mînak dema şairek ji torê be zimanê wî di şîra wî de bi awayekî xwe nîşan dide. An jî botî û serhedî be dê her wiha bi vî rengî be. Helbestvanên bawermend û nebawermend şêwaza wan ne wek hev in. Helbestvanek, femînîst be şêwaza femînîzmê li ser wî/wê karîger e. Xaleke din ji bo şêwazê ev e ku têkiliyê xurt bi şêwaz û naverokê re heye û ev her tim mijara nîqaşê ye. Hilbijartina mijarê, şêwaza wê jî diyar dike. Helbestvanek çima û çawa mijara xwe hildibijêre, hokarên wê çî ne? Ji vir rengê şêwazê jî diyar dibe. Her hilbijartinek ji bo naverok û zimanê babetê, ladanê bi xwe re tîne. Ji bo ladan bê diyarkirin şêwaza serdem û helbestvanên hevçerx jî divê bê zanîn.

2.4. Dîroka Bikaranîna Şêwazê

Graham Hough (1969: 1) di destpêka xebata xwe de bikaranîna têgeha stîlê dibe heta destpêka hizra edebî ya Awrûpayê. Di wê serdemê de stîl ji helbestê zêdetir bi retorîkê re têkildar dixuyê. Şêwaz beşek ji metoda îqnaşê tê hesabandin û di nav xîtabetê de tê ravekirin. Retorîka berê xîtabeta dadî, polîtîk û rêûresmî ji hev cuda dinirxand. Û her yek di nav xwe de amrazekê xwe ya cuda hebû. Ji bo bikaranîneke cuda, dewlemendiya peyvan, ristesazî û hunerên ciwankariyê xizmeta armanca kartêkeriyê taybet pêk dianîn.

Retorîk di berhema Arîsto de wek hunerê tê bikaranîn. Rê û rêbazên axaftinê, xwe baş îfadekirin, îqnaşkirin, xweş ravekirin, estetîk, başî û kêhatina axaftinê wek nixêretorîkê derdikevin pêş. Ji ber vê yekê retorîk dibe hunera xweşbêjiyê. Retorîk û diyalektîk wek hev in. Lewra her du jî bi mirovan û fezaya zanîna wan re têkildar in û ne mexsûsê zanistekê ne. Ev yek jî rê li ber wê yekê vedike ku herkes bikaribe van tiştan (nixêretorîk li jor navborî) bi kar bîne. Herkes bi awayekî nêrînan nîqaş dike, erê dike, xwe û fikrên xwe diparêze an jî li hember yekî din radibe. Kesên ji

rêzê vê yekê ya bi awayekî hînbûyî yan jî bi xweberî pêk tînin. Her du awa jî pêkan e û lewma divê her du rê jî bi zelalî bêne lêkolînkirin. Arîsto ji vê lêkolînê derdikeve rê û di xebata xwe de tesbîta sê cure retorîkê dike ku ew jî ev in: *Epîdeîktîk* (vegêrana xwepêşandana rêûresmî), *Polîtîk* û *Adlî* (Aristo, 1995: 33).

Bi ya Arîstoyî, şewazeke baş bi zimanekî zelal û fesîh pêkan e. Ne zêde ji rêzê û ne jî bêyî pêwîstî hebe bala, lê divê di cî de be. Ev yek wateya belaxatê tîne bîra mirov ku di ferhengên de ji bo gotina di cih de ya li gor dem û mekanê tê ravekirin. Nejrêzêbûna zimanê helbestê ji bo pexşanê ne guncan e ku Arîsto ji ber vê dibêje di hunera helbestê de xemla rast bi emilandina peyvên dîtir çêdibe ku nehînbûyî ne û diyar in. Lewra mirov hez ji tiştên balkêş dikan. Tiştên nû bala wan dikişîne. Ev jî di helbestê de gelek li ber çavan dikeve (Aristo, 1995: 167).

Di beşa sêyem ya *Retorîka* xwe de Arîsto behsa sê xalên giring dike di axaftinê de ku yek ji wan, ziman û şewaz e. Li gor Arîsto bi diyarkirina mijarê (yanî tu yê çî bibêjî) mesele safî nabe ev jî heye ku divê ji bo îfadekirina wê çawa pêwîst be em wisa bibêjin. Lê Arîsto li vir balê dikişîne ser sê kêşeyan. Kêşeya yekem ev e ku îqnakirin ji dîyardeyan bixwe, dikare çawa bê temînkirin. Ya duyem; ev diyarde di nav zimên de dê çawa bîn serrastkirin. Ya sêyem jî rêbaza axaftina guncan e. Ev yek di serkeftina axêver de xwedî pareke gelek mezin e lê Arîsto dibêje heta niha hatiye piştguhkirin (Aristo, 1995: 165).

Bi diyarkirina metnê, şewaza wê jî diyar dibe. Helbestvan dê çî bibêje û çawa bibêje hem naveroka metnê hem jî şewaza wê diyar dike. Nexwe dikare bê gotin ku şewaz wek kirasê metnê ye û terziyê xwe nîşan dide.

Karakaya (1996: 117-133) di gotara xwe de şewaz û teoriyên şewazê ji aliyê binyad û fonksiyonê ve dinirxîne û tê de behsa nêrînên gelek kesan dike ku di vê qadê de pispor in. Karakaya, berî ku şewazê tarîf bike li ser pênaseya metnê radiweste. Bi ya wî di tesnîfkirina metnê de diyarkirina xeta jor ya metnê gelek dijwar e. Xeta jêr ya metnê jî wiha disenifîne: metna yekpeyvî (biwêj, gotinên pêşiyên, wecîze); metnên kurt (çîrok, anekdot, pêkenok, gotar); metnên navîn (çîrokên dirêj, novel...) û metnên dirêj (roman, şano û hwd). Metn ne wek zimannasiyê ye. Di zimannasiyê de rêziman, fonetîk, morfolojî, riste û hêmanên riste yê ji qaîdeyên giştî pêk tên ku li gorî kesan naguherin. Belê metn wek şewazê (hunerên edebî, ladan) derdikeve pêşberî me û ne mecbûr e ku li gorî hemû qaîdeyên zimên tevbigere. Tevî vê metn, şeweyên vegêranê diguncîne ku ji yekî bo yekî din ciyawaziyên xwe hene. Karakaya şewazê wek hunereke vegêranê dibîne. Bi ya wî heke zimên ji aliyê teoriyên erkî (teswîrî/fonksiyonel) û binyadî (pêkhatayî/oluşumcu) ve bê vekolandin, divê hokarên zimanî û derzimanî bîn şênberkirin û van pirs û hokaran li pey babetê rêz dike: Hokarên takekesî çî ne? Di esasê wê de çî heye? Ê hêza kartêkirinê çiqas e? Xencî wê, mercên fîzîkî, temen, rewşa hizrî û hestî, îmkanên dewrûberê, rewşa civakî û pergala zimên di şewaza takekesî de xwe dide der. Her wiha gencîneya peyvên, peyvsazî, rêzimana ku di nav taybetiyên zimannasiyê de cih digire û demajoyên van xalan jî wekî fonksiyona ragihandinê nîşanên şewaza takekesî ne.

Takekesîbûna şewazê ji hilbijartina takekesî tê. Yanî her şair an nivîskarek li gor van şert û mercên li jor hate bilêvkirin peyvên xwe û riste yê xwe hildibijêre. Hilbijartin, li gor kapasîteya

bikaranîna zimên an jî qabiliyeta zimên tercîhkirina bikaranînekê ye ji layê nivîskar ve. Gelek îmkân hene ji bo vegêranê ku ziman vê yekê dide destê axêver an nivîskarên xwe. Ji bo girtina derî gelek cure îfade hene. Wek mînak:

Je kerema xwe derî dade!

Keko derî!

Bala te li derî be!

Derî bigire!

Destê te nagihîje derî qey!

An derî bigire an jî bicehime!

Ji bo van îfadeyên hîlbijartî pêk bèn, xelekên zimanî yên li jêr giring in:

1. Hîlbijartina armanca ragihandinê (agadarî, îqna, bi zorê...)
2. Hîlbijartina amrazê (amrazên verbal/devkî û nonverbal/nedevkî)
3. Hîlbijartina kodê (yek zimanî an bîlîngual; devok)
4. Hîlbijartina risteyê (gramer) (risteya erênî, risteya pirsîyarî...)
5. Hîlbijartina şêwazê (şêweya vegotinê) (Karakaya, 1996: 125).

Derbarê vê de di astên cuda cuda de rexneyên curbicur hene. Diyar e ku şêwaz hîlbijartînek e ku ji derfetên ziman an jî cureyên edebî peyda dibe. Li vir qesta me ji derfetên ziman û cureyên edebî ew e bes ne ku yên pêk tîn, yên guncan e ku pêk bèn jî di nav de ne. Îro hin taybetiyên ku ne guncan in bèn îfadekirin dibe ku bi demê re di nav cîhana zimên de bèn îfadekirin û ev jî ne tişteke nedîtî ye. Ji ber vê yekê derfeta îfadeya zimên dikare di du kategoriyan de bê cudakirin: yên pêk hatine û yên dikarin pêk bèn. Sînorên ya ewil di pirtûkên rêzimanê de diyar dibin digel mînakên wê. Ya duyem ev derfeta îfadeya zimên çawa ku di axaftinê de dikare peyda bibe her wiha di berhemên hunerî de û di nimûneyên nivîskî yên dîtir de jî dikare bê dîtir (Aktaş, 2014: 75).

Armanca axaftin û nivîsandinê lihevkin e. Her du fonksiyonên zimên jî derbirîna qewameke ji cihana derveyî û ragihandina rewşa mirovên axêver e. Ku wiha be ji van her du fonksiyonan maqûl e ku xwerûtirîn derbirîna peyamê wek norm bê pejirandin û hêlên ku ji derbirîna xwerû veqetin wek ladan bèn pênasekirin (Aktaş, 2014: 77).

Wekî ku diyar bû derbarê şêwazê de gelek wate, pênase û nêrîn hene. Ev yek qada lêkolînê hem berfireh dike hem jî dijwar dike. Lewra dema ku li ser şêwazê bê lêkolînkirin pîvan û sînorê xebatê dê çawa be, kîjan babet ji bo çî dê were diyarkirin? Têkiliya şêwazê bi zimannasî û edebiyatê re dê çawa bê zelalkirin? Ev pirs kêşeyan bi xwe re peyda dikin. Digel vê, nêrîna klasîk û modern û rojhilat û rojava jî di nav xwe de cîyawaziyan digincunîn. Belkî tenê pênaseyek ji bo şêwazê ne guncan be lê jêrnavên ku dikevin bin sîwana şêwazê ji bo lêkolîna li ser vê babetê, lêkolera pêdivî bi tehlîlên zimanî û edebî û vekolînên berfireh heye. Hem ji aliyê naverokê ve hem jî ji aliyê poetîka, metod û zimanê helbestvan ve bi rêya vekolînên li ser şêwazê sînorê qadê

dikare bê tesbîtkirin.

2.5. Dîroka Lêkolînên li ser Şêwazê

Dîroka şêwazê bi xebatên şêwazê re dest pê dike. Di gelek çavkaniyan de ev xebat xwe dispêrin *Retorîk* û *Poetîkaya* Arîsto.

Mêjûya lêkolînên li ser şêwazê di erebî de bi du hokaran ve vebestî ye. Ya yekem: Qur'ana pîroz bû ku zanayên musulman bo zêdetir li ser bikolin pêwistî bi vekolîna li ser ziman û şêwazê dîtî. Ya duyem: Tevgerên wergêranê bûn ku di serdema Ebasiyan de dest pê kir û gelên vê deverê bi berhemên Yewnana qedîm hesiyan bi taybetî piştî wergera *Hunera Şi'rê* û *Retorîkaya* Arîsto (Zerrînkub, 1369: 150-170.)

Li Rojhilatê îlmê belaxat dabeşî sê binbeşan dibe wekî meanî, beyan û bedî. Ev her sê binbeş jî jênavên xwe û metodên xwe hene ku pê ziman û şêwaza berhem û helbestvanan dinirxînin. Bi hatina Îslamê giringiya lêkolînên metnê zêdetir li ser Qur'ana Kerîm bûye. Esasên ilmê tefsîrê hatine diyarkirin. Pêşveçûna zanînen *tefsîr*, *nehîw* û *belaxatê* rê daye ku berhemên derbarê hunera helbestê de jî peyda bibin. Li ser vê peywendiyê di dewra Ebbasiyan de ji bilî wateya ferhengî ya helbestê wateya istilahî jî ketiye rojevê û hunera helbestê bi berfirehî hatiye lêkolînkirin (Çobanoğlu: 2018: 27).

Divlekçi bi têbiniyekê belaxat û retorîkê ji hev cuda dike û dibêje ev, wek egereke ji esasên zanistî pêwist e. Lewra her du têgeh ji hev cuda li hunera vegêranê nêzîk dibin. Çawa ku nêrîna wan cuda ye serpêhatiya wan ya dîrokî ya di nav çandên xwe de jî bivê nevê ji hev cuda qewimiye. Ji ber vê hindê jî Divlekçi dema behsa çand û edebiyata rojavayê dike peyva retorîkê bi kar tîne û dema behsa çand û edebiyata îslamî dike belaxatê bi kar tîne. Her çend ku Divlekçi wan ji hev cuda bike jî ji aliyê qaîde û formatan ve retorîk û belaxat dişibihin hev. Lewra serdema klasîk û antîk, hem axaftin û hem nivîsînê di nav qaîde, qalib û forman de dixwaze bibîne û metnek çiqas bi van qaliban bê nivîsandin û li gor van qaliban bi hostatî bê honandin ewqas jî serkeftî tê qebûlkirin. Retorîka serdema antîk, di serdemên paş de di nav dîroknas û nivîskarên pexşanê de nîqaşa xwe didomîne. Di serdema navîn û ronensansê de prensîb û qaîdeyên sereke yê retorîkê ji asta rexneya hizrî dibihurin digel wê li ser binyada helbestê jî tesîreke mezin dihêlin û dikevin nav mijarên poetîkayê û teoriya helbestê. Ev nêrîn heta sedsala 18an xwe diparêze (Divlekçi, 2007: 121).

Mekanîkbûn û hişkbûna qaîdeyan di zimannasiyê de xwendekarê edebiyatê Spitzer aciz dike û li ser lêkolîna şêwazê ji xwe re rêbazeke nû difikire ku ji bo bi berhemên edebî û hunerî re bibeke nav temaseke nêzîktir û kûrtir. Zimannasên wek Charles Bally bi nêrîneke ji edebiyatê dûr li vê meseleyê hûr bûn û wan, şêwaznasî wek lêkolîneke jêderkên vegotinê yê zimanekî dît. Di vê nêrînê de zimanê edebî yê ku xema estetîkê ji xwe re dike armanc hêjayî lêkolînê nehat dît. Lêbelê xwendekarên Bally (Cressot, Marouzeau û Devoto) vê yekê nepejirandin û bi diyardeyên edebî yê zimên re jî mijûl bûn (Hough: 1969: 13).

Hough (1969: 2) dibêje êdî giringiya van qaliban nemaye. Lewra ev hemû di nav dîrokê de winda bûne. Rexneya qalibparêz (prescriptive criticism) ji 300 salî zêdetir e nekariye bibe navendeke edebî ji bo tevgerêke edebî. Piştî serdema romantîk bes ji bo fêrgehên nivîskariya afirîner,

dibistanên nûçegihaniyê hebûna xwe didomînin. Xebatên edebî yê modern cesaret nakin ku tiştekî li ser şairan ferz bikin, ji bo pêkanîna şewazekê rêzikan pêşkêş nakin. Bes şewazên ku hatine bikaranîn dinirxînin. Ji vî aliyê ve hevterîb in bi xebatên zimannasiyê re ku ji bo gramereke rast qaîdeyan danaînin lê vedikolin li ser wan qaîdeyan ku hin komên çandî bi awayekî aktîf pê ve girêdayî ne. Armanç ne ew e ku ji bo gotina mirovan yasayan daînin, lê dixwazin fahm bikin wan gotinan ku di pratîkê de tene der. Zimannasî û rexne dikare vegere ser erka xwe ya yasadanîne lê edebiyat êdî durr e ji vê şeweya hizrî ji bilî welatên di bin fişara siyasî de ne.

Ya ku Hough dibêje, heke guherînek hebe ew jî guherîna edebiyat û naveroka wê ye. Ev guherînen qalibî û naverokî, şewazên cuda jî bi xwe re anîne. Edebiyata kurdî ya klasîk jî di dawiya dewleta Osmanî û di destpêka avabûna komarê de rastî ceribînen nû tê di edebiyatê de. Qalib û teşeyên klasîk zû bi zû terka helbesta kurdî nakin lê naverok her ku diçe zorê li wî kirasî dide ku heta qalib li wê nayê, vediçire û hildiweşe. Heta helbestvanên wekî Cegerxwîn, Qedrîcan helbestên xwe bi arûz û formên klasîk dinivîsînin. Lê paşê hin ji wan terka van qaliban dikin. Hin jî li ser qalibên klasîk devam dikin. Lê naverok û şewaza xwe diguherînin, wekî Hecî Qadirî Koyî.

Divlekçi (2007: 119-121) pêvajoya guherîna wateya şewazê bi berfirehî behs dike ku em ê li vir bi kurtî pûte pê daînin:

Şewaz di destpêka sedsala XIVan de bi wateya *metnên nivîskî, telîfên edebî û telîfên gufteyan* tê bikaranîn. Digel wê, bi wateya *şewaza serdem, kom an nivîskarekî* jî tê bikaranîn (Wek şewaza Frengî). Sedsala XVan şewaz bi wateya *rêza peyvan û şeweya veguheştina tiştêkî a ji bo ser nivîsa fermî* tê bikaranîn. Di destpêka sedsala XVIan de wateya *efsane û kîtabe* li şewazê zêde dibe. Dîsa di vê serdemê de ev wate jî lê zêde dibin: *şeweya axaftinê û vegêrana di axaftinên rojane de ya ku dema bi muxatab re têkiliya ragihandinê pêk tê, destpêk an jî beşeke ji nivîsa fermî*. Di heman serdemê de ev wate jî derdikeve; *bi wateyeke giştî taybetiyên berhemên edebî ji aliyê naverokê zêdetir yê ji bo şeweyê*. Zêdetir bi awayê *şewaza baş, xweş* tê bikaranîn. Di dawiya sedsala XVIan de bi van wateyan tê bikaranîn: *şeweyên risteyê, vegotin, peyva ku pê ramanek an hizrek tê îfadekirin*. Di sedsala XVIIan de şewaz û mirov wek hev tînin ku paşê wê bi gotina meşhur ya Buffon “*Le style c’est l’homme même*” (Şewaz, mirov bixwe ye) bikeve lîteraturê ku Divlekçi dibêje ew bi ihtîmaleke xurt ji biwêja latînî ya “*Stylus virum arguit*” (şewaza me, me kifşe dike) tê ku dema veguhast ser zimanê îngilîzî bi maneya *şewaz insan bixwe ye* wiha hate wergerandin; *The style is the man*. Di destpêka sedsala XVIIIan de şewaz di huner û mîmariyê de jî tê bikaranîn û bi stîla hunermend û serdemên wan re têkiliyek peyda dibe.

Hough (1969: 12) du navend û du hokaran derdixe pêş ku geşbûna xebatên şewazê bi wan ve girê dide di serdema modern de. Ji her du hokaran yek rexne ye ku zêdetir li Anglo-Amerîkayê berbelav bû, ya din meyla zimannasiya dîrokî bû ku ew jî li parzemîna Awrûpayê belav bû û ji filolojiya romantîk bîngeha xwe digirt. Îroroj her du hokar jî bi hev re bûne yek ku Hough vê yekê wek kêmasiyekê dibîne. Lewra li gorî Hough armanca her duyan jî hev cuda ye û xebatên ku armanca wan jî hev cuda bin giringiya lihevkirina wan jî tune ye. Lê bi awayekî balkêş ev her du qad jî li ser heman babetê hurr dibin û divê rêyek hebe ji bo ku her du jî bi heman perspektîfê bînin. Bi her du awayan jî hêza motîvasyonê (motive force) bertekek bû ji bo dîsîplînen skolastîk

ku mekanîk û xaricî dixuya û eleqeya wê bi tevna zindî ya edebiyatê re zêde tunebû.

Rexneya edebî li Awrûpa û li Amerîkayê ji egerên cuda peyda dibin. Rexneya Amerîkî zêdetir wek îtirazekê ye ji edebiyata Awrûpayî re ku navenda wê Fransa bû. Di heman demê de ev nîqaş rê li ber edebiyata berawirdî jî vekiriye. Edebiyata kurdî ya wê serdemê ji van nîqaşan dûr, mîhraq û boçûnên pêşketina wê gelek cuda bûn. Hem di bin tesîra edebiyata tirkî de bû hem hêlên wê yên serbixwe hebûn. Fikra neteweyî û hişyarkirina gel armanca sereke bû ji bo helbestvanên kurd. Xwe bi folklorê ve girê dida ku ev yek şêwazeke romantîk bi xwe re dianî. Helbestvanan tarîxa neteweya xwe heta bi dewra Nûh Pêxember ve girê didan (Wekî nimûne helbesta Ebdurehîm Rehmî Hekarî ya bi navê *Perek Zêrîn ji Tarîxê*). Lê digel vê neecibandina ziman û şêweya helbestê jî di kovarên wek *Rojîkurd*, *Hetawî Kurd* û *Hawarê* de dibûn mijara nîqaşê. Ev babet di mijara *Helbesta Kurdî ya Modern* de dê bi berfirehî bê behskirin.

Li Îngilistanê rewş kêr zêde wek Fransayê bû. Lê belê tevgerê ji akademiya û ji lêkolînên edebî yên mektebî (Scholastic) dûr berî sala 1914an zîl dabû ku paşê dê bibûya biyaveke edebî. Di destpêkê de *helbesta T. S. Eliot û rexneya wê*, *helbesta Ezra Pound û propagandaya wê*, *pexşana Joyce û polemîkên Whyndham Lewis* wek tevgerê ve şartî (underground movement) bû li dij sazûmana edebî ya heyî lê paşê ew jî bûn wek dezgeheke edebî. Êdî romanên hest û azweriyê yên serdema navîn û kartêkirina Şoreşa Fransayê ya li ser Wordsworth û Coleridge û mijarên bi vî rengî ji rojevê ketibûn û bala lêkolêr û xwîneran li ser hunermendiya edebî (literary craftsmanship) û honaka berhema hunerî ya devkî bû. Meraq li ser zimanê helbestvanan bû ku diyardeyeke hêza xeyala wan bû. Bi vî awayî meyleke xurt hebû li ser şêwazê ku bi wateyeke berfireh hatibû binavkirin (Hough: 1969: 14-15).

2.6. Rêbaza Lêkolîna Şêwazê

Çawa ku nêrînên derbarê şêwazê de cuda cuda ne, rêbaz jî li gor van nêrînan diguhere. Esasen diyarkirina metnê çî helbestvan û çî nivîskar, cureyê rêbazê jî diyar dike. Ji ber ku her kesekî xwedî şêwazeke cuda ye, teknîk û rêgehên wî jî li gorî wê teşe digirin. Cureyên edebî jî rêbaza lêkolîna şêwazê diyar dikin. Em ê li vir bi awayekî giştî derbarê rêbazên şêwazê de agahî bidin.

Çima ku du hêlên şêwazê hene -hêla zimannasî û hêla edebî- rêbaz jî bi van her du hêlan ve divê bimeşe. Ji aliyê zimên ve çî taybetiyên zimanî pêk hatine û ji aliyê edebî ve huner û vegêranên edebî û hêmanên wê çî ne divê bîn raçavkirin.

Aktaş, di xebata xwe ya bi navê *Edebiyatta Üslûp ve Problemleri (Şêwaz û Kêşeyên Wê di Edebiyatê de)* de lêkolînên li ser şêwazê di nav du koman de dabeş dike. Ji her du koman yek derbarê lêkolîna şêwaza teswîrî (descriptive) de ye. Ev cure şêwaz derbirînê (îfade) ji xwe re dike bingeh. Bi awayekî giştî hûr dibe li ser hêmanên bi teşe û têgehê re têkildar ku ev jî bi peyva ramanê tê îfadekirin. Ev şêwaz têkiliyên di navbera bikaranîna keresteyên zimên de vedikole. Ev yek lêkolîneke zimanî ye ku radiweste li ser awa û fonksiyona zimên ku di metnê de cih girtiye. Ji ya duyem re lêkolîna şêwaza tekewunî (oluşumcu) tê gotin. Ev jî lêkolîna li ser peywendiyên di navbera derbirîn (îfade) û ferdîyetê de ji xwe re dike armanç. Dixwaze di asta ferdî de wate di asta nivîskar û xwîner de li ser sebebê qalib û teşeyên derbirînê raweste yên ku di nav metnê de em li rastî wan tên. Ji vê hêlê ve nêzikî rexneya edebî ye (2014: 45).

Di derbirînekê de hem hest û hem jî qaîdeyên zimannasiyê têkelî hev in. Yanî nabe ku îfade bes ji hêla zimannasiyê ve bê nixandî an jî bi tamamî ji hestan hatibe şuştin. Û hestek jî bêyî qaîdeyên zimannasiyê ji îfade û derbirînekê nayê diyarkirin. Lewra metn bi her du hêlan ve dibe metn. Aktaş (2014: 51) vê yekê bi mînaka avê rave dike. Av, bi oksîjen û hîdrojenê dibe av. Heke tu wan ji hev cuda bikî êdî av namîne. Ew dibe du tiştên cuda. Wek du rûpelên pêş û paş ên pelekî.

Her kesek xwedî şêwazek e ku ji aliyê bikaranîna zimên ve an jî di bikaranîna zimên de taybetiyên xwe yê takekesî hene ku wî ji kesên din vediqetîne. Şêwaza hin kesan şêwaza xemgîniyê ye û ya hinên din şêwaza coş û perosê ye û hinên din şêwaza dîdaktîk an jî lîrik bi kar tînin. Mînak Cegerxwîn şêwaza xwe ya coş û perosê heye, Berken Bereh şêwazeke xemgînî bi kar tîne, Melayê Cizîrî bi şêwazeke alî emel dike û hwd.

Rousseau (Altınörs, 2012: 1-10), bingeha peydabûna zimên bi mecazan (tropes) ve girê dide. Mirov hest û arezû û daxwazên xwe bi jest û mîmîkan îfade dikirin, nedigotin, nîşan didan. Siruştî bûn ne ku komele. Ew, rayeka ziman û muzîkê wek hev dibîne. Ziman û melodî li gor kirpandinê bandorê li hev kirine. Jêderka melodîyê hemû şanîdankên bideng yê xemgîniyê û qerînên şanazîyê ne. Ev jî bi awayekî tabîî teqlîtkirina frekansên dangan e.

Hin lêkoler ji sê aliyên ve şêwazê vedikolin: hem ji aliyê avahiyê ve hem ji aliyê fonksiyonê ve û hem jî ji aliyê tekewunê ve. Jixwe ev her sê alî jî bi awayekî têkelî hev dibin û di nav hev de ne. Di asta derbirîn û metnê de bersiva van pirsan divê: Kî xîtabî kê dike? Bergehên dinyaya derve bi sexbêriya kê ve tê tesbîtkirin û ji terefê kê ve tê vegotin? Têkiliya mirovê di pozîsyona vegêranê de ye û yê bûyerê dibîne û yê dijî, ji ku xwe dide der? Vegêr taybetiyên zimanê xwe bi kar tîne an yekî dîtir teqlîd dike? Cudahiyên di navbera cih û dema metnê de û dema qewamên ku wateya xwe di derbirînê de nîşan didin, çawa tîr pêşkêşkirin? Hilbijartina peyvên bi rêya çand û kêfa kê ve di kîjan rewşê de pêk tê? Di peyama ku wateya xwe di derbirînê de vedişêre kîjan fonksiyona zimên li pêştir e? Axirê awayê peywendîya derbirînan bi derbirînen berî xwe û piştî xwe re çawa diqewime? Ev awa peywendî di nav metnê de dubare dibe an na? (Aktaş, 2014:39-42).

Di berhemên klasîk de şêwaz di bin banê retorîk û belaxatê de dihat lêkolînkirin. Qaîdeyên xweşgotin û vegêrê hebûn. Yanî ewil qaîde hebûn. Nivîskar li gor van qaîdeyan berhema xwe dinivîsand. Kesên rexnegir û lêkoler jî li gor van qaîdeyan, berhem dinixandî. Ji ber vê yekê nivîskar çiqas li gor van qaîdeyan berhema xwe nivîsandiba dê ewqas berhemeke hêja û bihuner ba. Dikare bê gotin ku nivîskar sepînerê qaîdeyan e. Belaxat û retorîk tesnîf û hejmarên van qaîdeyan tesbît dike (Aktaş, 2014: 50)

Baweriya mirovan bi zimên hebû dibêje Octavio Paz (1995: 29-30), dema behsa zimên dike pûte bi peyvên dide. Girîngiya peyv û wateya wan dide ber çavan. Û wisa devam dike: “Bêyî ziman ne fikr çêdibe û ne jî tişt (obje). Yekem karê mirov binavkirin û pîrozkirin e, ji bo rasteqînîya ku nayê zanîn. Tiştên ku nav lê nehatibe kirin nikare bê zanîn. Paz, bîdengîyê jî wek zimanekî dihesibîne. Her çend zimanê heywanan jî hebe yê wan wek yê mirovan ne xwedî fikreke razber e. Lê ev ne babeta sereke ye, tiştên li vir cudabûna di astê de ye. Wate her du jî ziman in lê di navbera wan de cudabûneke merhaleyî heye.

Têkiliya ziman û şêwazê Çobanoğlu (2014: 9) wiha rave dike: “Ziman pêk tê ji îşaret û qaîdeyên

giştî yên ku bikaranîna wan diyar dike. Gramer, leksîkolojî (ferhengnasî) û fonolojî (dengnasî) bi van mijaran re eleqedar e. Lêkolînên şêwazê di asta metn û derbirînê (énoncé) de diqewime.

Şêwaz ne bêyî zimannasiyê dibe ne jî bêyî edebiyatê. Bi herduyan re di nav têkiliyê de ye û zanistekê serbixwe ye. Şêwaz bi metnê re tê tehlîlkirin. Tenê li ser maneya ferhengî ya peyvan ranaweste ku ev lêkolîn, xebatê dike xebateke leksîkolojîk. Lê dixwaze maneya peyvan bi metnê re der bixe ku ev jî şêwazê nîşan dide. Aktaş (2014: 50) vê yekê bi mînakê li ser semiyotîkê rave dike û têkiliya xwîner û nivîskar di nav rêbaza derbirînê (significationê) de dinirxîne ku xebatên şêwazê vê rêbazê piştguh nakin.

Wateya yekeyên peyvan hene. Wekî nimûne dema behsa avê tê kirin ev tîrê me: av zelal e, diherike, tê vexwarin, di paqijiyê de tê bikaranîn, ji bo dewama jiyane pêdivî pê heye û hwd. Ferheng wateyek an çend wateyên peyvan dide. Ji xwe ferhengnasî ji yekeyên wateya peyvan yê herî liberçav pêk tê. Qaîdeyên gramere jî li ser heman hukmê dimeşin. Ji qaîdeyên giştî pêk tên ku li gor şexsan naguhere. Heçî metn e, ew li gor rewşê di çarçoveya yekeyên wateyê de dikare bi metnê re wateyên nû bigire ser xwe. Ku ev jî dê me bibe taybetiyên şêwaza metne (Aktaş, 2014: 13-15).

2.7. Şêwaz û Ziman

Zimanê helbestê zimanê hunerî ye. Ji zimanê axaftinê yê rojane cudatir e, lê di nav wî zimanî de dikemile. Helbestvan divê zimanê dayîka xwe baş bizanibe ku karibe bi peyvan bilize, wateyên dîtir tîxe nav, bi rêya sentaks û peyvrêziya zimanê xwe bikaribe hest, hizr û razên xwe vebêje an jî zimanê xwe berfirehtir bike. Bikaranîna zimên bi temamî, teserûfeke şexsî ye ku helbestvan bi hostetîyeke şairane berhemên xwe hildiberîne.

“Zimanê helbestê ne zimanê ragihandinê ye yê ku di nav civakê de tê zanîn. Fonsîyoneke wê ya wêdetirî ragihandinê heye. Zimanê helbestvan zimanekî nimayî û hestbar e. Binyada zimanê helbestê ji pergala zimanê asayî ciyawaztir e. Peyv û vegotin di destê helbestvên de dibin pêlîstok, helbestvan bi aliyê hestpêkirinê ve bi wan re tîkildar e.” (Çetin, 2015:171).

Her nivîskar (helbestvan) dixwaze hest û razên xwe, hizr û bîreweriyên xwe bigihîne xwînerên xwe wek daxwazekê siruştî. Belê daxwaz siruştî ye lê vegotina helbestvên çend dikare bi halê siruştî xwe biparêze? An jî xem û fikarên dersiruştî yên ku bandor li ser helbestvên dikin gelo zimanê helbestvên çend diguherînin? Bersiva vê pirsê bi kamilî tenê helbestvan dizane, belkî ew bi xwe jî ji hinan bê xeber be.

Bîrdozî û her tiştê ku em wek hizr û raman bi nav dikin, dema ew tebeqeya li jor a hişmendîyê ava dikin helbest noqî nav avên kûr ên heyîneyan dibe. Helbest ji layê zimanê zindî yê civakê, efsane, xewn û daxwazên wan ên dêrîn wate meylên bixef û yê herî bihêz ên zimên ve tê xwedîkirin. Helbestê mirov diafirîne. Helbest jixwe-veçûn e di navbera civak û ya ku ew afirandî de. Heke Homeros nebûya, civaka yewnanan jî nedibûya wekî niha. Helbest bi rakirina çarşefa li ser me nîşan dide ku em kî ne û me vedixwîne wê tiştê ku em di rastîyê de ew in (Paz, 1995: 41).

Li gorî Paz (1995: 41), kesê (partiyên sîyasî yên modern) ku helbestê bike amraza propagan-

dayê nîrxê wê kêr dibe. Bangeşedêr (propagandakar), fikrên serkirdeyan digihîne gelheyan. Erka wî fermanên dîyar ji jor vediguhezîne bi jêr ve û şîrove û ravekirin ji bo van fermanan bi sînor e. Heçî helbestkar e ji jêr ber bi jor ve diçe, ji zimanê wan kesan ku bi wan re dijî berew helbestê diçe. Veberhênan bi vegeza jêderka xwe dibe malê her kesî, malê hevpar. Peywendîya helbestkar û gel peywendîyeke organîk e.

Helbest xwe dispêre zimanê hevpar û civakî, lê ev veguhastin çawa çêdibe, ziman dema ji qalibên civakê derdikeve dibe peyvên helbestê çî dibe ji wan peyvên? Feylesof, xatîb û nivîskar peyvên xwe hildibijêrin li gorî wateyê, nîrxên wê yên edebî, rewîştî û rûhî. Helbestvan peyvên xwe hildibijêrin. Şairê ku li zimanê xwe digere ne wek wî kesî ye ku biçe nav pirtûkxaneyê mîna bazirgan ji peyvên nû û kevin hildibijêre, bê guman ew kes e ku ji destpêkê heta niha bê qerar di nav (peyvên) de digere û di rastîyê de jî her dem di nav wan peyvên aîdî xwe de digeriya. Şair peyvên xwe nas dike ji ber ku ew di nav peyvên xwe de ye û peyv jî di nav wî de ne. Hebûna wan têkelî hev bûye. Ew, peyv bi xwe ye. Fezaya peyvên şair ne ji nav rûpelên ferhengên, belbî ji peyvên wê civaka ku ew aîdî wê ye, pêk tê. Dewlemendiya helbestvên ne ji peyvên mirî lê ji yên zindî tê. Zimanê takekesî ew ziman bi xwe ye ku helbestvan razên wî kişf kiriye an jî formên wê guhertiye (Paz, 1995: 46).

Zimanê dayîkê hê dema mirov di stargeha xwe de ye û çavê wî bi ronahiya rojê neketiye bi mirov re xeber dide. Hest û raz û tiştên dîtir bi deng û rengên peyvên digel gelek tiştên binavne-bûyî di hiş û dilên me de bi awayekî bi cih dibin ku zimanê duyem an sêyem û hwd. xwe nikare bigihîne wê astê.

Paz, têkiliya di navbera helbest û zimên de jî wiha rave dike: “Peyv ku gav diavêjin nav cihana xeyal û xewnan çirûskên agir li wan dikevin û dişewitin. Lê agirê xwe zêde nadomînin. Axaftin esl û kana jiyanê ya helbestê ye belam helbest bi xwe nîn e. Helbest hewla zimên a ji xwe bihurtin e. Lê vegotina helbestkî digel axaftinê li ser heman zemînê ye. Her du jî kar in ne afirînerî ne, peyv ji nav lêvan derdikevin û digel hev danûstendinê dikin. Heçî helbest e ew zimanek e ku bi tena serê xwe bala dibe.” (1995: 34).

Piştî gelek mînak û nirxandinên li ser zimanên helbest û helbestvanan Eaglaton (2015:74), dibêje ku helbestvan materyalistên zimên in. Lê herçend wisa be jî helbest dixwaze xwe bikelimîne, di warê fezîlet û dilpakîya zelal û mutewazî de. Modernîzm digel çend tiştên dîtir qeyraneke bawerîyê jî dîtewisîne li ser zimên. Wate gumanek li ser zimên peyda dibe. Lewra metaforên îsraf û jestên devkî yên nejidil ji zimanên helbestvanan têne der. Li gorî hin nivîskarên modernîst ji bo ku tu xwe bigihîni heqîqeta zimên divê tu fişareke rêxistinî li ser wê pêk bîni. Eaglaton vê yekê bi mîna keke wisa rave dike: rewşeke wisa dişibe pergala wî serdestî ku dixwaze zarokê wî bibe xwedî exlaqeke pak ji bo wê jî bi darê zorê û kotekan heta zarok perîşan be, lê dide.

Moran dema behsa şêweparêzên Rûsî dike têkiliya helbest, ziman û bikaranîna zimanê wan bi vî awayî rave dike: Şêweparêzên Rûsî berê xwe dabûn berheman û berî her tiştî li pey bersiva vê pîrsê bûn: Taybetmendiya şêweyî ya ku berhemeke edebî ji berhemên din vediqetîne çî ye, wate edebîbûn çî ye? Wan edebîbûnê bi têgeha *ostraneniye* rave dikirin. Moran angaştê wan jî

wisa bi lêv dike: Dema em li cîhana derve, heyber, awayên hizirîn û tevgeran dinêrin hînbûnek li ser me peyda dibe. Helbest vê hînbûnê bi zimanê xwe yî resen dihejîne, bi awa û nêrîneke nû ji nû ve hest, raman, heyber û tevgeran nîşanî me dide. Lewra ev ziman ji zimanê me yê rojane, ciyawaztir e (2014: 178).

Özel (2014: 34) piştî cudahiya pexşan û helbestê ji aliyê wate û fonksiyonê ve rave dike, têkiliya zimên bi helbestê re wiha datîne; “helbest zimanê rasteqîn ê mirov û mirovayetiyê ye. Ji ber vê yekê ji çeşndariya vegotinê fikaran nake. Ji ber vê pirwatebûnê ye ku helbest li rastiye xwedî derdikeve. Helbet girîngiya mirov ji bo helbestê tenê ne taybetiya bibîrxistina helbestê ye, bi taybet mirov bi xwe bi awayekî siruştî hin wesfên dîtir dixwe nav axaftin û zimên. Ji bo sewalan qêrîn û qijîn, ûrîn û nûrîn, xirîn û nalîn çî be ji bo însanan jî helbest ew e.

Özel di helbestê de girîngiya xwe zêdetir dide ser fahmbarî û têgihîştinê. Yanî ew sewal dema wan dînan derdixin dibe ku mesajek tê de be lê ya girîngtir yê ku deng derdixe, xwe ji bo hemcinsê xwe an jî yekî bîyanî dide nîşandan, bê ka ew afirînerêkî çawa ye? Wate peyama ku helbest radigihîne xwîner bo wî ew tişt e ku wê metnê dike helbest. Rol û fonksiyona ku ziman pêk tîne cureya metnê jî diguherîne.

Anday helbestvanan wekî dînan û helbestan jî wek gotinên dînan dinirxîne. Heke axaftinên dînekî ji devê şairekî derkeve ew axaftin dê bibe helbest. Lê şair dînekî bihiş e û wek zarokekî ye li gorî Anday. Bi zanebûn henekan dike û mekanan tevlihev dike û bi îradeya henekan di şûna zanîne de tercîh dike. Hem henekbaz e û hem gotinên tewş dike şair (Anday, 2015: 24).

Encam

Ev xebat derbarê van mijaran de ye: Şewaz, dîroka şewazê, rewşa geşedana şewazê wekî qadeke zanistî û xebatên şewazê di edebiyata kurdî de. Şewaz di edebiyata kurdî de hêmaneke girîng e ku mîrasa dewlemend a çandî û rengê vegêrana edebiyata kurdî nîşan dide. Lêkolînên li ser şewazê di wêjeya kurdî de dê bikaribin kûrahî û cihêrengiya vê kevneşopiya edebî bi me bidin fahmkirin. Ji ber vê yekê ev xebat, di wêjê û zimannasiyê de balê dikişîne ser girîngiya şewazê û diyar dike ku şewaz bi taybetî di edebiyata kurdî/kurmancî de têra xwe nehatiye lêkolînkirin û divê lêkolîn bê kirin.

Xebata me wek xebateke destpêkê behsa girîngî û dîroka lêkolînên li ser şewazê dike. Ji derketina peyva şewazê heta ku wekî şaxeke zanistî geşedan û serencama wê bi awayekî kurt hatiye behskirin. Çarçove û sînorên şewazê hatine ravekirin bi qasî ku sînorên gotarekê hilgire. Têkiliya ziman û şewazê û ji wir jî girîngiya tespîtîkirina ziman û şewaza helbestvan û nivîskaran hatiye vegotin. Ev xebat têkiliya ziman û şewazê jî kiriye mijara xwe. Jixwe şewaz di heman demê de awayê bikaranîna zimên e. Di lêkolînê de pêşketina şewazê ji Aristoteles heta Serdema Navîn û ya îroyîn, bi têkiliyên dîrokî yên şewazê re dinirxîne. Li ser mijarên wekî çawaniya şirovekirina şeweyê li Ewropayê di Serdema Navîn de, çawaniya şirovekirina têkiliya şewê û edebiyatê li Amerîkayê û rewşa niha ya edebiyata kurdî radiweste. Di vî warî de hin lêkolînên ku di van salên dawî de di vî warî de hatine kirin wek mînak hatine hilbijartin.

Şewaz di heman demê de rexneya edebiyatê ye jî. Xebatên bi vî rengî yên dê li ser pîvanên

akademîk û zanistî û li gor teorî û ekolên şêwazê bîn kirin rê li ber geşedana edebiyatê jî dê vekin. Şêwaznasî hêleke xwe bi edebiyatê re hebe hêla din jî bi zimannasiyê re têkildar e. Ji ber vê yekê xebatên şêwaz û şêwaznasiyê dibin pîvan ji bo rexnegîrî û rêbazên edebî.

Bi encama lêgerîna di nav sînorên vê xebatê de hat dîtin ku di edebiyata kurdî de lêkolînên şêwazê hê di asta destpêkê de ne. Ew jî ji aliyê teorî û hêlengandinê ve li ser beşek ji şêwazê rawestiyane. Şêwaza berhemên klasîk hindiktir hatine analîzkirin. Heçî edebiyata kurdî ya nûjen e temamê wan tezên masterê ne.

ÇAVKANÎ

Acun, R. (2016). *Îmaj di Helbesta Kurdî ya Nû ya Bakur de* (Teza Masterê ya Çapnebûyî), Zanîngeha Mardîn Artûklûyê, Mêrdîn.

Adak, A. (2017). “Dengê Ahengê di Helbestên Melayê Cizîrî de” *Mukaddîme*, 8(3), 41-76.

Ahmad, H. O., Ertekin, N. (2020). “Taybetiyên Sebka Iraqî di Helbestên İbn Adem(Wacim) da”, *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, 6(11), 35-56.

Ahmed, A. N. (2019). *Di Xezelên Wefayî yên Kurdî de Rengvedana Taybetmendiyên Sebka Iraqî* (Teza Masterê ya Çapnebûyî), Zanîngeha Van Yüzüncüyîlê, Wan.

Aksan, D. (1995). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: TDK Yayınları.

Aktaş, Ş. (2014). *Edebiyatta Üslûp ve Problemleri*. Ankara: Kurgan Edebiyat.

Anday, M. C. (2015). *Şiir Yaşantısı Şiir Yazıları*. İstanbul: Everest Yayınları.

Aristoteles. (1996). *Retorik*. (Wer: Mehmet. H. Doğan), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Arsalan, A. H. A. (2021). *Şêwaz di Helbestên Abdulla Peşêw de* (Teza Masterê ya Çapnebûyî), Zanîngeha Van Yüzüncüyîlê, Enstituya Zimanên Zindî, Wan.

Artemêt, M. (2020), *Îmaj di Helbesta Fêrîkê Êsiv da* (Teza Masterê ya Çapnebûyî), Zanîngeha Bingölê, Bingöl.

Botanî, B. (1995). “Hunermendê Ahengbêj Beşîr Zaxoyî”. *Helwest*, 1, 45-46.

Çetin, N. (2019). *Şiir Çözümleme Yöntemi*. İstanbul: Akçağ Yayınları.

Çoban, A. (2004). *Edebiyatta Üslûp Üzerine*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Çobanoğlu, Ş. (2018). *Modern Şiir Dilinde Sapmalar*. Ankara: Hece Yayınları.

Divlekçi, C. (2007). “Tarihsel Süreç İçerisinde Üsluba İlişkin Tanım Çabaları ve Bir Tanım Denemesi”, *AÜİFED XLVIII*, II, 117-133.

Eaglaton, T. (2011). *Şiir Nasıl Okunur?* (Wer: Kaya Genç), İstanbul: Agora Kitaplığı.

Ebdulla, Î. (2010). *Şêwaz û Şêwaznasî*. Hewlêr: Kolêjî Zimanî Zankoy Selaheddîn.

Eminoğlu, N. (2022). “Estetik û Cureyên Wê di Şîrên Melayên Cizîrî de”, *Nûbihar Akademî*, 5(17), 101-115. <https://doi.org/10.55253/2022.nubihar.1111890>

Gîwî M. (1999). *Ferhengî Kurdistan*, Hewlêr: Weşanxaneya Aras.

Hareem H. S. (2017). *Hozanetî di Hozanên Sebrî Botanî da* (Teza Masterê ya Çapnebûyî), Zanîngeha Van Yüzüncüyîlê, Wan.

Hawar. (1932). 11, 2. Stenbol: Weşanên Belkî.

Hejar. (1369). *Henbaney Borîne*. Tehran: Sirûş.

Hemin K. M. S. (2016). *Runbêjî di Helbestên Ehmed Muxtar Caf de* (Teza Masterê ya Çapne-

bûyî), Zanîngeha Van Yüzüncüyîlê, Wan.

Hough, G. (1969). *Style and Stylistic*. London: Routledge & K. Paul.

Karabulut, M. (2019). *Üslupbilim (Stilistik) ve Necip Fazıl Kısakürek'in Şiirleri Üzerinde Stilistik Bir İnceleme*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Karakaya, Z. (1996). "Üslup ve Üslupbilim Kuramları", *Akademik Açı*, Hj. 2.

Mevlevî, T. (1994). *Edebiyat Lügati*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Moran, B. (2014). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Orhan, Ö. (2020). *Temayên Bingehîn ên Poetîkaya Şikoyê Hesên* (Teza Masterê ya Çapnebûyî), Zanîngeha Van Yüzüncüyîlê, Wan.

Özel, İ. (2014). *Şiir Okuma Klavuzu*. İstanbul: Tam İstiklal Yayıncılık Ortaklığı.

Paz, O. (1995). *Yay ve Lir-1: Şiir Nedir?* İstanbul: Era Yayıncılık.

Rohanî, M. M., Senendecî, M., Peşabadî, Y. Kerîmyan, M., Emînî M. J. (1397). *Ferhengê Zanistgay Kurdistan*. Senendec: Pexşangay Zanistgay Kurdistan.

Altınörs, S. A. (2012). "Rosseau'nun Dilin Kökeni Meselesine Yaklaşımı", *Bilig*, hj.63.

Rozhhelat, S. O. G. (2023). *Şêwazên Derbirîna Hizrê -Mînak: Devera Duhokê* (Teza Masterê ya Çapnebûyî), Zanîngeha Van Yüzüncüyîlê, Wan.

Selah S. (1998). *Qamûsa Seaheddîn Îngilîzî-Kurdî*.

Spitzer, L. (1964). Üslûb Tedkikleri ve Muhtelif Memleketler (Wer. Fikret Elpe). *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 13, 151-164.

Subaşı, K. (2016). "Vegotina Hêmayî û Metaforîk di Mamikên Kurdî de" *Nûbihar Akademî*, 1 (1), 71-90.

TDK. (2011). *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu. Ankara.

Yıldırımçakar, M. (2017). "Heyranok ji Hêla Ziman, Şêwaz û Naverokê ve: Nimûneya Herêma Wanê", *Nûbihar Akademî*, 2 (7), 79-91.

<https://zimannas.com/ferheng/%C5%9F/%C5%9F%C3%AAwe> (Dîroka pêgihîştinê: 20.09.2022).